

LiBeRtE
yayınları

Türköz, Elif Nagihan, *Türkiye Modernleşmesinde Fransız Jakobenizmi*, Ankara: Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2023.

Türkiye Moderleşmesinde Fransız Jakobenezmi

Elif Nagihan Türköz

LiBeRtE

Türkiye Modernleşmesinde Fransız Jakobenzimi

Elif Nagihan Türköz

ISBN: 978-605-9823-75-3

Liberte Yayınları® | 257

1. Baskı: Ekim 2023

© 2023, Liberte Yayınları®

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Yönetmeni: **Emre Turku**

İç Tasarım ve Kapak Tasarımı: **Müşerref Merve Şahin**

Baskı: **Reprobir Matbaa**

Adres: 1514. Sokak, No: 23, 06378 İvedik OSB Yenimahalle / Ankara

Telefon: (312) 395 20 29 | Sertifika No: 47381

LiBeRtE
yayıncı grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-posta: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Elif Nagihan Türköz

Türköz, lisans eğitimini Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde 2004-2008 yılları arasında tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ana bilim dalında 2011 yılında, doktora derecesini ise Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ana bilim dalında 2019 yılında almıştır. Türköz, 2009-2013 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2013-2019 yılları arasında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümünde araştırma görevliliğine devam eden Türköz, 2020 yılında aynı bölümde öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır ve hâlen bu görevini sürdürmektedir. Siyaset sosyolojisi alanı başta olmak üzere, siyasal ideolojiler, modernleşme, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatı Türköz'ün özel ilgi ve çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
Anglo-Sakson ve Fransız Siyasi Çizgileri.....	7
Modernleşmenin Yönü ve Bir Tercihin Ekonomi-Politiği.....	12
1 Devrim Fransa'sında Jakoben Dönem: Yeni Bir Toplum	
Oluşturma Amaçlı Reformlar	19
Fransız Devrimi ve Evrensel İnsan Aklı	19
Fransız Devriminde Rousseau'nun İzleri	27
Asalete ve Dine Karşı Bir Hareket Olarak Fransız Devrimi	41
Devrim Fransa'sında Laik Üstünlüklü Cumhuriyet Projesi	49
2 Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Reformlarının Esin Kaynağı	
Olarak Fransız Düşünce Geleneği ve Siyaseti	59
Rousseau'nun Osmanlı Devleti ve Türkiye Üzerindeki Etkisi	60
Altı Umdenin Mirası ve Laiklik	66
Türkiye Reformunda 'Fransız Aydınlanma Akl'ının İşlevi	86
Geçmişten-Gelenekten Kopuş Tezi Bağlamında Türkiye Reformu..	99
3 Fransız Devrimi ve Türkiye Reformu Arasındaki Pratik	
Siyasetteki Benzerlikler	111
Yapısal Düzenlemelerdeki Benzerlikler.....	111
Gündelik Hayattaki Uygulamalara Dair Benzerlikler	168
Dini Alandaki Uygulamalara Dair Benzerlikler.....	237
Sonuç	281
Kaynakça	295

Giriş

DEĞİŞİM İHTİYACI KARŞISINDA TOPLUMLARIN İZLEMESİ gereken yol, değişimin hangi alanları kapsayacağı ve niteliği, modernleşen toplumların değişmeyen gündemini ifade etmiştir. Modernleşme için yapılması gerekenin ne olduğuna ilişkin tartışma, söz konusu sürecin sert mi yoksa yumuşak mı; uyumlu mu yoksa çatışmalı mı olacağının da ipuçlarını sunagelmiştir. Devrim gibi ani ve hızlı değişime dayalı modernleşme modellerine karşı sürekliliği ve tedrici değişimi vurgulayan modernleşme modelleri arasındaki tercih, o toplumlarda tarihin akış yönünü de belirlemiştir.

Bu yönüyle modernleşme sürecinin tek bir formunun olmadığı, onun merkezini teşkil eden Batı'nın kendi içinde de farklı anlayış ve pratiklerin olduğu vurgulanmalıdır. Bu çerçevede kabaca iki ana grupta toplanabilecek Anglo-Sakson (*tedrici, geleneksel*) ve Fransız siyasi (*radikal, devrimci*) biçimlerinin, yumuşak ve sert pratiklerinin varlığından söz edilebilir.

Bu siyasi çizgilerden *Fransız siyasi çizgisinin*, özelde ise *pozitivist* yaklaşımın hangi dinamiklerle Osmanlı ve Türkiye modernleşmesinde tercih edildiği ve Devrim dönemi Fransa'sının -özellikle de onun Jakoben döneminin- yeni bir toplum oluşturma amaçlı reformlarının Türkiye'de Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde nasıl izlendiğini tartışmak, Türkiye'de modernleşmenin ve siyasetin anlaşılması bakımından önemlidir. Bu çerçevede inceleme konusuna daha yakından bakabiliriz.

Fransa'da devrim 1789'dan itibaren kendini *Ancien Régime*'in bir karşıtı olarak inşa etmiştir. Eski rejime ait olduğu düşünülen her türlü değer, toplumsal ve siyasal yapıdan *tasfiyesi* üzerine kurgulanmış olan devrim, bu yönüyle aynı zamanda kendi ontolojik gerçekliğini de inşa etmeye çalışmıştır. Kopuş ögelerinin başında *kraliyet*, *asalet-soylular* ve *din* yer almıştır. Devrimle birlikte, yeni toplumu *laik* temeller üzerine kurgulama arzusu önemli bir hedef olarak karşımıza çıkar. Devrimin kopuş teorisi üzerinden kendi varlığını kanıtlamasına ilişkin gerçeklik, yeni toplumsal düzenin hangi referans kaynağına dayanacağı sorusunu gündeme getirir. Bu bağlamda, yeni toplumsal düzenin dayanak noktası Aydınlanma değerleri; *akıl* ve *bilim* olacaktır. Aydınlanma aklının *mükemmelleşebilirlik* (*perfectibility*) anlayışına referansla, devrimden hemen sonra, toplumun değiştirilmesi-dönüştürülmesine girişilecek ve toplum "rasyonel" projelerin alanı haline getirilecekti.

Immanuel Wallerstein'ın Fransız devrimi hakkında iki ana düşünce okulu¹ olduğu bu okulların dev bir düşünsel savaş yaşadığını

1 Fransız devrimini, feodal *Ancien Régime*'i yıkan burjuvaların siyasal devrimi olması temasıyla görüşlerini yapılandıran ilk grupta; sosyal yorumcular olarak adlandırılan; Soboul, Lefebvre, Mathiez ve jaurés isimleri yer alır. İkinci grup ise Alfred Cobban ve François Furet isimlerinin başını çektiği, "sosyal yorumun revizyonist eleştirisinden" doğar. Bu isimlere göre, dev-

vurgulaması bu noktada önemlidir. Devrimden sonraki 10 Ağustos 1792 ayaklanması, birinci okulun genel görüşüne göre, “demokratik ve halkçı bir cumhuriyete yol açan ikinci bir devrim”dir. Robespierre ve Montanyarlar özgürlüğe yönelik bir güçtür. İkinci okula göre ise; tam tersine bu ayaklanma, “ilk devrimin tamamlayıcısı değil onun dérapage’ıdır” ve “liberal bir topluma giden yolun kapatılması demektir. Robespierre ve Montanyarlar ise yeni ve daha vahim bir despotizmi temsil [etmektedirler]” (Wallerstein, 1989: 34). Sonuçları bakımından da Devrimin Jakoben döneminin, demokratik ve halkçı bir cumhuriyeti değil, Robespierre ve Jakobenlerin despotizmini temsil ettiği açıktır.

Devrimle birlikte, rasyonel projelerin nesnesi haline gelen toplum, Jean-Jacques Rousseau’nun *halk iyiyi ister ama göremez* anlayışı odağında, “iyiyi görebilenlerce” devasa bir dönüşüm yoluna girecek ve toplum, en kuytu köşelerine kadar, onu değiştirebilecek kişiler tarafından yukarıdan aşağıya yeniden inşa çalışılacaktır. Bu inşa sürecinde *genel iyi* adına yeni inşa sürecinin mimarlarına önemli misyon atfedilmiştir. Bu misyon, devrim süresince gerekli görüldüğü zamanlarda baskı pratiklerinin devreye sokulmasına imkan tanıyan başlıca gerekçe olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda devletin açık şiddetin yanında, Althusser’in kavramıyla *devletin ideolojik aygıtları*² ile de sağlanacak; eğitimden okula, dinden sanata kadar birçok “aygıt” bu misyonun belirlediği şekilde hizmet edecektir.

Eski zamanlar ve devrim öncesine ilişkin rejim (*Ancien Régime*) kaybedilmiş zamanlar olarak nitelendirilip, değişimin ani, hızlı ve köklü olması amaçlanacaktır. Devrimcilere özelde ise

---

rim burjuva devrimi değildir. “Devrim, despotluk karşıtı özgürlükçü istemlerin yarattığı siyasal bir patlamadır.”(Wallerstein, 1989: 33).

2 Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*.

Jakobenlere göre, artık kaybedilecek zaman yoktur. Zaten hızlı olunmazsa “devrimin kazanımları” tehlikeye düşebilir. Devrimin kazanımlarının korunması adına “bir süreliğine” demokratik ilkelere ödün verilebilir/verilmelidir. Çünkü demokratik ilkelerin halka aktarılması uzun zaman alır bu da yine devrimin kazanımlarına olumsuz etkilerde bulunabilir. Hem devrimin kazanımlarının korunması hem de devrimci misyonun yerine getirilmesi baskıcı siyasal erkin de sürekli kılar. Özellikle *Terör Dönemi* bunun en önemli ispatıdır. *Kamu Selameti Diktatörlüğü* altında, halkın devrimin tarafında olması adına insanlık dışı uygulamaların hayata geçirilmesi de söz konusudur. Bütün bu süreçlerde *uluslaşma, birlik anlayışı, yurtseverlik, erdem* gibi kavramlar da Fransız devriminin omurgasını oluşturan temel öğeler olarak, söz konusu pratiğe eşlik edecektir.

Fransız devriminin düşünsel ve pratik düzeylerini belirleyen bu niteliklerinin, Türkiye modernleşmesinin özellikle erken Cumhuriyet döneminde ciddi biçimde izlendiği görülmektedir. Bu anlamda Rousseau’nun veya Rousseau’cu felsefeyle bağlantılı siyasetin Cumhuriyet modernleşmesine olan etkisini, *geçmişten-gelenekten kopuş* olarak onun kendisini Osmanlı’dan köklü bir biçimde ayırmasını, Cumhuriyet döneminde benimsenen resmi ideolojinin *Cumhuriyet Halk Partisinin Altı Umde’sini*, özellikle de bunlardan laiklik ilkesini ve bütün bu “umde”lerin damgasını taşıyan tarihi, oldukça somut ve gösterilebilir bir ilişki üzerinden Fransız Jakoben döneminin felsefesi ve uygulaması üzerinden izlemek mümkün görünmektedir.

Fransız devriminin Türkiye modernleşmesine esin kaynağı olması ve Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi üzerindeki etkisi, bugüne kadar esas olarak *düşünsel* ve *felsefi* boyutlarıyla ele alınmış, bu ilişki veya etkileşimin hangi somut alanlarda veya uygulama-

larda paralellikler (hatta kimi zaman aynılıklar) arzettiği yeterince irdelenmemiştir. Oysa Fransız Devriminin, özellikle de ondaki bir *felsefi/siyasi çizgi* veya *dönemin*, daha somut olarak belirtmek gerekirse onun Jakobenizminin, verili toplumun değiştirilmesi ve dönüştürülmesinde oynamış olduğu rolün oldukça benzerini Cumhuriyet dönemi aydınlarının kendilerine biçmiş oldukları rolde bulmak; Merkezi Hükümet Fransa'sının *Terör* döneminin *Kamu Selameti ve Güvenliği Komitelerinin* pratiklerini, *Takrir-i Sükûn Dönemi'nin* özelde ise *İstiklal Mahkemesi* uygulamalarında izlemek mümkündür. Devrimin (Fransa) ve reformun³ (Türkiye) pratik siyasetindeki benzerlik noktaları; laiklik politikalarından (Türkçe ezan uygulaması ve kiliselerde çan çalınmasının yasaklanması vb. gibi) takvim-saat-ölçü birimleri değişimine, resmi törenlerin niteliğinden basın durumuna, eğitim politikalarından ulusal dilin kullanım biçimine, asalet ve unvanların kaldırılmasından milli ya da sivil bir din inşa etmeye pek çok benzeşim, çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Öte yandan Fransız Jakobenizmi ile başlangıç dönemi Türkiye modernleşmesinin benzeşiminin hangi somut alanlarda izlenebileceğine ilişkin bahse geçmeden önce söz konusu modernleşme çizgisini de diğer modernleşme yaklaşımları ışığında ele almakta fayda vardır. Bu çerçevede bazı sorular gündeme gelmektedir. Örneğin, modernleşme kuramlarının öncelikle menşei Batı'da ciddi eleştirilere tabi tutulduğu *-geleneğin reddinin* birtakım handikap-

3 Çalışma boyunca, Fransa'daki değişim süreci *devrim* Türkiye'deki değişim süreci ise *reform* olarak adlandırılmıştır. Türkiye'de yaşananlar her ne kadar yönetici elit tarafından devrim olarak adlandırılrsa da Türkiye bir devrim yaşamamıştır. İki ülkenin yapısal ve toplumsal farklılıklarının değişim süreçlerine olan etkisi bu bağlamda göz önünde bulundurulmalıdır. Değişim hareketinin itici gücü ya da temel dinamiklerinin aşağıdan bir hareketle desteklenip desteklenmediği bu bağlamda düşünülebilir.

lara yol açtığı, geleneğin moderniteye engel teşkil etmediği ve hatta katkı sağladığı gibi- göz önüne alındığında, acaba geleneğin dışlanmadığı bir modernleşme modelinin pratiğe geçirilmesi çok mu zordu? Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde bunun zor olduğu iddiasından yola çıkan Cumhuriyet seçkinlerinin, bu fikrin oluşmasındaki esas dinamikleri ne idi? Fransa ve Türkiye'nin gelenek adına ne varsa geri plana itip, geçmişi reddedip, Osmanlı'dan ve *Ancien Regime*'den alınan *bürokratik yapı* geleneği bu geri plana itme anlayışıyla çelişmez mi? Bununla ilişkili olarak, Batı toplumlarının içerisinde iki önemli siyasal geleneğin oluşması-na ve şekillenmesine neden olan farklı değişim modellerinden, Türkiye'de Fransız siyasi modelinin tercihinin nedeni nedir?

Bu tercihin nedenini de mercek altına almak gerekir. Mesele Osmanlı döneminde Fransa ile yaşanan yakın siyasi, kültürel ilişki biçimi midir yalnızca? Yoksa Türkiye modernleştiricilerinin bu tercihteki esas gayelerinin *sosyolojik, ekonomik ve sınıfsal* bir açıklaması da mümkün müdür? Bu çalışma benzerlikleri ele almaya geçmeden önce söz konusu tercihin ekonomi politiğine dair bir tartışmaya da yer vermiştir.

Fransa ve Türkiye arasındaki benzeşimlere geldiğimizde; Devrim ve reform dönemine *Rousseau*'nun düşünceleri ve *evrensel insan aklı*'nın etkileri, iki dönemde *laiklik* düşüncesinin şekillenmesi, *geçmişten-gelenekten kopuş* teorisi hangi biçimlerde ortaya çıkmıştır? Benzerlik iddiasının yanı sıra iki değişim sürecinin farklılıkları hangi noktalarda temellenir? Bu sorularla ve bunların cevapları ile ilişkili olarak, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde (reform döneminde), Türkiye'nin Fransa ile olan benzerlik noktalarının yalnızca *ideolojik* ya da *düşünsel* zeminde açıklanmaya çalışılması yeterli midir? Yetersiz olduğu kabulünden yola çıkarak ve bütün bu sorulara da cevap aramaya çalışarak, bu çalışmanın te-

mel iddiası; devrim dönemi Fransa'sı (*Jakoben Dönem*) ve reform dönemi Türkiye'si arasında *düşünsel* ve *felsefi* benzerliğin yanı sıra *pratik siyasette* de önemli benzerlik noktalarının olduğudur.

Devrim dönemi Fransa'sının Jakoben Dönemi ile ve Cumhuriyet reformları dönemi Türkiye'si arasındaki *pratik siyasetteki* benzerliklerin ortaya çıkarılmaya çalışılması, bu anlamda sadece bir döneme damgasını vuran uygulamaların arkaplanının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmayacak, Türkiye modernleşmesinin geçmişi ve bugünüyle daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır.

Ancak buna geçmeden önce, Türkiye modernleşmesinde model alınan tek bir modernleşme modelinin olmadığını, elit ve kitle, toplum ve bürokrasi tarafından tercih edilen ve edilmeyen modernleşme modellerinin mevcut olduğunu vurgulamak ve bu çizgi veya modellere daha yakından bakmak yararlı olacaktır.

Anglo-Sakson ve Fransız Siyasi Çizgileri

Modern zamanlarda Batı felsefesinin ana omurgasını oluşturan iki düşünce geleneğinin varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki Anglo-Sakson düşünce geleneği, ikincisi ise Kıta Avrupası ya da özelde Fransız düşünce geleneğidir. Bu düşünce geleneklerin temel ayrım noktası, onların aydınlanma geleneklerindeki farklılıklara dayanır. Anglo-Sakson düşünce geleneği temellerini *İskoç aydınlanmasında*, Kıta Avrupası-Fransız düşünce geleneği ise *Fransız aydınlanmasında* bulur. Özipek (2009: 972), kabaca yapılan bu sınıflama biçiminde her iki düşünce geleneğinin de homojen olmadığını⁴, içlerinde “birbiriyle çatışan akımlar, yak-

4 “İki geleneği ayırt etmek için, bunların onsekizinci yüzyılda arz ettikleri nispeten saf formlarına bakmak lazım. ‘Britanya geleneği’ diye adlandırdığımız şey, David Hume, Adam Smith ve Adam Ferguson tarafından

laşım, düşünürler” olduğunu, ancak bu durumun, “iki farklı düşünce geleneği arasındaki ayrımın anlamlılığını teşhis etmeye engel olmadığını” ifade etmektedir.

Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası-Fransız siyasi çizgilerine değinmeden önce, bu düşünce geleneklerinin dayanmış olduğu iki aydınlanma modeline değinmek gerekirse; “Kıta Avrupası Aydınlanması’nın ‘yıkıcı ve tekrar inşa edici’ silahı olan akıl, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin ellerinde sürekli olarak ne kadar sınırlı ve güçsüz olduğuna ilişkin argümanlarla karşılaşır” (Duman, 2006: 148). İki farklı aydınlanma biçimini akılcılık bağlamında ele alan Duman, İskoç düşünürlerin geliştirdikleri ‘*kendiliğinden oluşan sosyal düzen (spontaneously generated social order)*’ nosyonunun önemine dikkat çeker. Bu nosyon, “tarihsel süreçte evrimsel bir şekilde meydana gelen kural ve kurumlara dayanan” kurucu aklın inşası ya da tasarımı olmayan bir düzene işaret eder. Aynı zamanda bu yaklaşımın; “akıl yerine alışkanlığa, geleneğe, adetlere, kendiliğindenliğe (spontaneousness) vurgu” yaptığıını belirten Duman (2006: 149), İskoç düşünürlerde, “ahlak ve

---

öncülük edilen, yine İngiliz çağdaşları Josiah Tucker, Edmund Burke ve William Paley tarafından desteklenen ve geniş ölçüde common law hukuk dairesinde temellerini bulan bir geleneğe müracaat eden bir grup İskoç ahlak felsefecisi tarafından ortaya konulmuştu. Bunların karşısında derin bir şekilde Kartezyen rasyonalizmden müphem Fransız Aydınlanması vardı: Ansiklopedistler ve Rousseau, Fizyokratlar ve Condorcet bunların en meşhur temsilcileriydi. Tabii mezkûr ayrım ulusal sınırlarla tam örtüşmüyor. Montesquieu, daha sonra Benjamin Constant ve dahası Alexis de Tocqueville, muhtemelen ‘Fransız’ geleneğinden ziyade bizim ‘Britanya’ geleneği diye adlandırdığımızı daha yakındırlar. Ayrıca Godwin, Priestley, Price ve Paine (Jefferson gibi Fransa’da bulunmasından sonra) tamamen o geleneğe bağlı Fransız devrimi hayranı kuşağı saymazsak, Britanya Thomas Hobbes ile en azından rasyonalist geleneğin kurucularından birini ortaya çıkarmıştır... Mezkur farklılık doğrudan doğruya, İngiltere’deki esas itibarıyla ampirist mahiyetteki dünya görüşünün ve Fransa’daki rasyonalist yaklaşımın hakimiyetine dayandırılabilir.” (Hayek, 2005: 46-47).

adalet kurallarının, toplumsal ve politik kurumların oluşumu ve işleyişi, ekonominin işleyişi, dilin gelişimi, hukuk sisteminin ve yönetimlerin oluşumu vb. gibi birçok farklı alanda” bu yaklaşımın etkisinin olduğuna değinir.

Fransız aydınlanmasına damgasını vurmuş olan *kurucu akıl* anlayışında ise; İnsan, *aklını kullanma cesareti göstermesiyle (sapere aude)* birlikte, kendini sınırlayan bütün engellerden sıyrılabilme imkânına kavuştuğu veya kavumakta olduğu varsayılır. Bu noktada insanın, toplumu da kendi akli doğrultusunda değiştirmeye özgürlüğüne sahip olduğu iddia edilmiştir. Akıl, tıpkı bilimsel yöntemlerde olduğu gibi toplumsal alana da gerekli görülen müdahalenin yegâne aracı olmuştur. Bu *kurucu akıl* anlayışı Fransız devrimi⁵ ile pratik siyasette daha da gözlemlenmiş olan toplumun yeniden dizayn edilmesi yolunda kullanılmıştır.

İskoç anti-rasyonalist düşünürler, “evrimci bir sosyal teori ve tarih anlayışının da temellerini oluşturmuş ve buna uygun bir siyasal teoriyi açığa çıkarmıştır” (Duman, 2006: 149). Bu yaklaşımın, “Fransa’da olanın tersine toplumsal ve siyasal alanın radikal dönüştürülebilirliği anlayışına yönelik bir reddiyeyi” vurguladığını belirten Duman, İskoç düşünürlerde, aklın böyle bir güce sahip olmadığı ve akla dayalı böyle bir “girişimin sonucunun hüsrana olacağı fikrinin egemen olduğundan söz eder. Çünkü bu tarz bir teşebbüs, “Smithçi anlamda ‘doğal özgürlük sistemi’nin işleyiş mantığına ve genel bir ifadeyle toplumsal/siyasal kural ve

5 Bu yüzyılda yani (akıl çağı), hümanizmin evrenin merkezine koymuş olduğu ve Descartes’in kurucu özne olarak belirlemiş olduğu insan, akli sayesinde tarihin geri kalanını değiştirebilme ve daha insani bir dünya kurma idealini gerçekleştirebilecekti. Aydınlanmış akıl, böyle bir dünyanın kurulabileceği zemini; aydınlanma felsefesinin siyasi sonucu olarak adlandırılan Fransız devrimi ise bunun projeye aktarılmasının deneyimini ifade etmektedir (Özipek, 2004: 5).

kurumların oluşum mantığına terstir”. “Aklın teorideki yerine ve ona yüklenen işlevlere göre, sosyal ve siyasal çıkarımlar farklılaşmaktadır” (Duman, 2006: 149), kısacası, iki ayrı *akıl* anlayışından beslenen iki ayrı *aydınlanma* geleneğinin, yine iki farklı *düşünce* ve *siyaset çizgisi* meydana getirmiş olduğu ifade edilebilir.

Bu iki siyasî geleneğin topluma ve siyasete yaklaşımı da farklı olacaktır:

“Manş’ın öteki yakasında, toplumsal çeşitliliği ve “hayatın doğal akışı”nı meşru kabul eden yaklaşım belirgin olurken, Kıta Avrupa’sında “evrensel gerçeği keşfetmiş öncülerini” toplumsal farklılıkları tasfiye etmesini meşru gören yaklaşımları egemen olmuştur. Bu yönleriyle İngiliz düşünce geleneği, soyut ve teorik olana karşı ampirik olanı, kopuşa karşı sürekliliği ve tedrici değişimi olumlayan vurgusuyla Peter Viereck tarafından “muhafazakâr mizaç” olarak da adlandırılmaktadır.” (Özipek, 2009: 972).

Muhafazakâr düşüncenin toplum ve değişim konusundaki ana fikirleri⁶ düşünöldüğünde Viereck tarafından yapılan bu nitelendirmenin haklılığı ortaya çıkacaktır. Aslında muhafazakâr mizaç olarak kastedilenin özünde; tedrici değişim, sürekliliğin savunusu, kopuş teorilerine karşı olma gibi temel niteliklerin olması, bu düşünce geleneğinde *devrim* konusuna nasıl bakıldığının da

6 Toplum, muhafazakâr düşünceye göre tarihsel bir sürekliliği olan, canlı bir organizmadır. Bu organizma kuşaktan kuşağa aktarılmış bir bilgi ve tecrübe birikimini yansıtır. Dolayısıyla tarihsel süreç içinde yaşayan geleneklerin somut öğelerine rastlamış olduğumuz toplum, kendi içinde düzenli bir işleyişe sahiptir. Bu işleyişin devam etmesi için yaşanacak herhangi bir değişim dalgasının toplumun dokusuna zarar vermeyecek nitelikte olması önem taşımaktadır. Çünkü muhafazakâr düşüncede düzenin korunması ve devamlılığı başat değerler arasında yer almaktadır. Değişim konusunda ihtiyatlı davranan muhafazakârlar, değişimin hızının ve niteliğinin nasıl olması gerektiği konusunda fikir ifade ederler. Onlara göre ani, hızlı, köklü değişimler toplumun dokusunda yaralar açabilir. Bu yüzden değişim eğer gerekli ise yapılmalıdır ve bu değişim tedrici bir değişim olmalıdır.

ipuçlarını ortaya çıkarmaktadır. Muhafazakâr düşünce tarafından devrim fikri kesinlikle kabul görmez. Değişimin olabildiğince toplumun doğal dokusuna zarar vermeden gerçekleşmesi esas amaçtır. Bu nedenle *Fransız Devrimi*, ani ve köklü değişim, geçmişten kopuş, geleneğin reddi gibi özellikleriyle, muhafazakâr düşünürlerce ciddi eleştiriler⁷ almıştır. Bununla birlikte *İngiliz Şanlı Devrimi* birçok muhafazakâr düşünür (özellikle *Edmund Burke*) tarafından kabul görmüştür. Bu durumda yine Şanlı Devrimin tedrici bir değişimi öngörmesi, geçmişten ve geleneklerden kopuşu ortaya koymaması gerçekliği önem taşır.

“İngiliz geleneği”nin, bir siyaset tarzı olarak, tedrici (gradualist) değişim ve dönüşümü esas alırken, “Fransız geleneği”nin devrimci dönüşümlere kaynaklık etmiş olduğunu belirten Özipek, bu iki siyaset çizgisinin değişim konusundaki yaklaşımının temelini açıklamıştır. “İngiltere, zaman içinde Taç’a karşı parlamentonun, parlamento içinde de Lordlar Kamarası’na karşı Avam Kamarasının yetkilerini genişleterek, parlamenter monarşi yoluyla demokrasiye ulaşırken, Fransız siyasi geleneği⁸ radikal kopuşlar içermiştir” (Özipek, 2009: 972). Fransız siyasi geleneğinin radikal kopuşlar içermesi, Fransız devrimi sonrasında pratiğe geçirilen uygulamalarda ciddi olarak gözlemlenmektedir. Devrim sonrasında *ancien regime*’e ait olduğu düşünülen bütün değer, kurum ve yapılar geçmişe ait olarak nitelendirilmiş ve bu nitelen-

7 Muhafazakâr düşüncenin fikir babası olarak nitelendirilen Edmund Burke’ün muhafazakârlığın temel eseri olarak kabul edilen “*Reflections on the Revolution in France*” adlı eseri Fransız devrimi hakkındaki ciddi ve köklü eleştiriler için kaleme alınmıştır.

8 Fransız siyasi geleneğinin şekillenmesinin temelleri büyük ölçüde, “Fransız Aydınlanmasının ürettiği üç önemli fikir akımı” olan, “kurucu rasyonalizm”, “aydınlanmacı despotizm” ve “Rousseau’cu millî hâkimiyet teorisi”e (Özipek, 2009: 972) dayanmaktadır.

dirme *geçmişten-gelenekten kopuş* geleneğinin temelini oluşturmuştur. Bilinçli olarak gerçekleştirilen *geçmişten-gelenekten kopuş*, kraliyet, soylular, ruhban sınıfı ve geleneksel olan bütün yapılar üzerinde yıkıcı etkilere neden olmuştur.

Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası-Fransız siyasi çizgisini, onların cumhuriyetçiliği özelinde ele alan Mutlu (2017: 244) ise; Anglo-Sakson Cumhuriyetçiliğinin değerlerinin; “bireysel liberalizm, çoğulcu demokrasi, evrimci ve teamülcü” olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Kıta Avrupası-Fransız cumhuriyetçiliğinin değerleri ise; “kolektivizm, sorumluluk, devrimcilik ve görevdir. Sadık bir vatandaş olmak ve devletin gücünü ve egemenliğini önde tutmak, Kıta Avrupası cumhuriyetçiliğinin diğer esas özelliklerindedir” (Mutlu, 2017: 244).

Özetle, Anglo-Sakson ve Fransız siyasi çizgilerinin temel ayırım noktası onların referans almış oldukları *İskoç* ve *Fransız aydınlanma* düşüncelerine dayanır. Anglo-Sakson geleneğinde; ampirist dünya görüşü, tedrici bir değişim modeli, bireysel liberalizm, evrimci anlayış gibi özellikler görülmekteyken, Fransız geleneğinde; rasyonalist yaklaşım, devrimci değişim modeli, kolektivizm gibi nitelikler mevcuttur.

Modernleşmenin Yönü ve Bir Tercihin Ekonomi-Politiği

Osmanlı'daki Batılılaşma hareketleri ve Cumhuriyet döneminde modernleşme hareketinin yönü Fransız çizgisinin etkisinde kalmıştır. Bu etki, eğitim, idari, siyasi ve hukuk alanlarında yoğun olarak gözlenmiştir. Duman (2008), Türk modernleşme geleneğinin kaynağının *Fransız tarzı* bir modernleşme olmasını ve Fransız tarzı modernleşmenin de “*pozitivist gelenek anlayışı*” özelinde ele alınmış olmasını şu şekilde özetler:

"Pozitivist bir anlayışı temel alan Türk modernleşme/modernleştirilme geleneği, liberal piyasa ekonomisini ve çoğulcu demokrasiyi öne çıkaran İngiliz modernleşmesi yerine, "düzen ve ilerleme" ilkesinden hareket eden Fransız modernleşme modeline yakın durmuştur. Çünkü hem Osmanlı hem de Cumhuriyet seçkinleri değişimi, "tepeden tabana inen bir süreç" olarak kavramışlar (...) Modernleşme adına yapılan devrimlerin bilimsel temel dayanağı ve ideolojik temelini ise "pozitivist gelenek anlayışı" belirlemiştir. Bu açıdan Cumhuriyet rejimi, katı bir pozitivist episteme anlayışına yaslanarak, toplumsal değişimi yaratacak temel dinamikleri seküler felsefi düşünde aramış ve bu bağlamda toplumu, geçmişin arkaik geleneklerinden ve dinsel dogmalarından bir an önce kurtarmak için müspet bilimin kılavuzluğuna başvurmuştur." (Duman, 2008: 46-47).

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde, Fransız düşünce geleneğinin hâkim konumda olmasını Osmanlı aydın ve bürokratinin sadece Fransız düşünce geleneğinden haberdar olması ile açıklanamayacağını belirten Özipek (2009: 974), genç Osmanlılardan itibaren Osmanlı aydınlarının İngiltere'ye gitmiş olduklarını ve İngiliz felsefi düşüncesi ile de tanışmış olduklarını vurgular. Buradan hareketle İttihatçılar ve Cumhuriyet elitlerinin Fransız modeli bir aydınlanmadan ve siyasi modelinden etkilenmiş olmalarının, onların Anglo-Sakson dünyasının düşünsel ve siyasi modelinden habersiz oldukları anlamına gelmediğini belirttiikten sonra, tercihen neden Fransız Rousseau, Comte-Durkheim çizgisine kayılmış olduğunun gerekçelerini de açıklamaya çalışır.

Fransız düşünce geleneğinin de homojen olmadığını ve Comte-Durkheim çizgisine ciddi eleştiriler yöneltildiğini belirten Özipek, Türkiye özelinde yaşananların felsefi bir tercihin de ötesinde durumun ekonomi-politiğinin de üzerinde durulması gerektiğinden söz eder. Yani odağında asker ve sivil bürokrasinin yer aldığı yeni

elit zümre için Fransız modelini tercih⁹ etmesinin maddi, ekonomik ve sınıfsal (ve önemli) bir boyutu da vardır. Bu boyut, “kendilerine fiilen elde etmiş oldukları iktidarı sahiplenme yetkisini veren ‘Fransız modeli’ni tercih etmiş” olmaları şeklinde özetlenebilir. Yani kendi sınıfsal konumlarına uygun bir modeli tercih ederek, sonraki dönem iktidarlarının ya da varlıklarının devamını sağlamaya yönelik bir strateji geliştirmişlerdir. ‘Devletin kurtarılması’ ya da ‘muasır medeniyet’ seviyesine ulaşılması amaçlarının yanında belki de daha öncelikli olarak bu ekonomi-politiğin dikkate şayan bir açıklama boyutu olduğunu ifade eden Özipek, bu anlamda gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nde Fransız etkisinin, elitlerin Fransa ile münasebetleri, Fransızca bilmeleri gibi görünür etkilerinin yanında bilinçli bir tercihle olayın ekonomi-politiğinin de dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Özipek, 2009: 975-7).

Osmanlı-Cumhuriyet elitinin, “*Fransız modeli*”ni tercihindeki ekonomi-politik nedenlerini Kadir Cangızbay da “*Hiçkimsenin Cumhuriyeti*” (2007) adlı eserinde ele almıştır. Bürokrasi iktidarı ele geçirdikten sonra, kendi konumunu meşrulaştırma zorunluluğu olarak bazı temellere dayanmak ihtiyacında olmuştur. Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğine vurgu yapan¹⁰ Cangızbay’ın

9 “Osmanlı-cumhuriyet elitinin “Fransız modeli”ni tercih edişlerini sadece felsefi nedenlerle veya onların Fransızca konuşmalarıyla açıklamak, söz konusu tercihin maddi ilişkiler boyutunu analize dâhil etmemek ciddi bir eksiklik olur... Söz konusu elitin bu modeli tercih etmesi, onların ekonomik ve sınıfsal konumları ve talepleriyle bağlantılıdır veya onun doğal/anlaşılabilir bir sonucudur.” (Özipek, 2009: 975).

10 Cangızbay o meşhur söylemiyle: “...Cumhuriyet asker ağırlıklı bir bürokrasi tarafından kurulup biçimlendirilmiştir... Bu bürokrasi, bir şeylere rağmen varolmuş, devrimci bir saf veya süreçten gelmiş değil, doğrudan doğruya Osmanlı’nın bürokrasisidir. Büro’sunu da, kratos’unu da Osmanlı’dan, Osmanlı olarak almıştır. Cumhuriyet söz konusu bürokrasinin kaynağı de-

aşağıdaki ifadeleri, Cumhuriyet bürokrasisinin dayanmış olduğu meşruiyet kaynağının akıl ve (pozitivist anlamıyla) bilim olmasının gerekçelerini açıklamaları noktasında oldukça ufuk açıcıdır;

“...ne kadar güçlü olursa olsun, bürokrat sonuçta memurdur ve gücünü amirinden alıp bu gücün meşruluk temelini de amirinde bulur. Bu durumda, saltanatı da başından atmış Osmanlı bürokrati, belki artık tek/en güçlüdür; ama aynı zamanda amirinden, dolayısıyla egemenliğini meşrulaştıracak temelden de yoksun kalmıştır. Bir toplumsal grup olarak bir sınıf oluşturmadığı gibi herhangi bir aile ya da aşiret, hatta kavim ya da ırka dayanmadığı için egemenliğini bunlar adına da meşrulaştıramaz. Kaynak olarak İslâm’ı gösterse, bu sefer de, iktidarı yine bir Osmanlı’ya, yani Halifeye terk etmek, en azından onunla paylaşmak zorunda kalacaktır. Bu durumda en iyisi, egemenliğin kaynağına milleti yerleştirmektir; ama şu şartla ki, buradaki millet rüşdünü ispat etmemiş olarak kabul edilip, kılık kıyafetinden dinleyeceği müziğe her konuda eğitilip medenileştirilecek bir millet olacaktır; tabii eğiticisi/nasil eğitileceğine karar verecek olan da iktidarı elinde tutanlar, yani bürokrasi. Böylesine kapsamlı bir eğitim, ister istemez bir ilmihali de zorunlu kılacaktır, ancak bu tabii ki İslâm ilmihal’i olmayacaktır -yoksa, işin içine yine Halife girer ya da Halife girsin girmesin, kendileri giremeyecektir-; öyleyse bir önceki ilmihalin kaynağına mümasil, evrensel(lik) ve mutlak(lık) (iddiasında), onunla zıtlaşması değilse bile örtüşmemesi zorunlu yeni bir kaynak bulmak gerekir ki, o da Akıl ve de pozitivist anlamıyla Bilim olacaktır.” (2007: 15-16).

Cangızbay, Türkiye’de “Fransa’nın merkezdenci-merkezdenleştirici idari yapısının örnek” alınmasını, “Osmanlı Türk aydınlarının İngilizce değil Fransızca bilmeleriyle” ya da “Fransa ile olan yakınlık ya da aşinalık ile açıklamaya çalışma”nın “ferasetsizlik, ruh ve zihin yozlaşmasının bir göstergesi” olarak nitelendirmektedir. “Fransız modeli” tercihinin ekonomi-politiğini anlamak ya da anlamaya çalışmak bu zihin yozlaşmasının önüne geçebilir. Bu

---

ğil, zaten mevcut olan bir gücü meşrulaştırma yolu/aracı durumundadır.” (2007: 14-5).

sosyo-ekonomik ve ekonomi-politiğin aradan geçen zamana karşın, “asker sivil bürokrasi, devletçi sermaye ve eşraftan oluşan sosyal kesim ittifakının devam etmiş olması” (Özipek, 2009: 798) da bu sava bağlı olarak açıklanabilir.

Tekrar etmek gerekirse; “*Fransız modeli*” tercihinin ekonomi-politiği; söz konusu egemen grubun çıkarlarının korunmasına ve devamına yönelik bir kaygıdan bağımsız değildir. Bu kaygı; toplumun yeniden dizayn edilmesi odağında, Fransa’da devrim sonrası ortaya konulan pratik siyasetin oldukça benzerinin Cumhuriyet eliti tarafından Türkiye’de hayata geçirilmiş olmasında da benzer bir durum gözlemlenebilir. Her iki ülkenin aydın kesimi, bürokrati ya da eliti, toplumu dönüştürme adı altında, “aydın despotizmi” ilkelerine sadık kalarak, benzer politikalara yönelmişlerdir. Bilginin sahibi ve buna bağlı olarak gücü de elinde bulunduran olma niteliği, “halk modernleştirilmelidir” ya da “medenileştirilmelidir” yaklaşımını bütünler. Nihai amaç toplumu “Batı toplumları seviyesine ulaştırmak”tır. Eğitim-öğretim (*pozitivist bilim*) halkı bu seviyeye ulaştırmanın en önemli araçlarından. Bu araçlar sayesinde toplumdaki, ayrıcalıklı ya da egemen grupların çıkarlarının devamının sağlanması söz konusudur. Önemli noktalardan birisi de, halk modernleştirilmelidir/medenileştirilmelidir aşamasında halk olgunlaşana kadar, demokratik ilkelerden ödün verilebilir/verilmelidir anlayışıdır. Bu anlayış ve daha önceki tüm argümanlar, “*Fransız modeli*”nin pratik siyaseti ile de oldukça uyumludur.